

3.3. lecke: Descartes: a *cogito ergo sum* és az istenérv

A fa metafora világossá tette, hogy a tudomány rendszere Descartes szerint metafizikai megalapozásra szorul. A tudománynak két metafizikai bizonyosság képezi az alapját: a gondolkodom, tehát vagyok tétel és az, hogy van Isten, aki tökéletes és mindennek teremtője. Ebben a leckében e két bizonyosságot tekintjük át.

A cogito

A **gondolkodom, tehát vagyok** (*je pense donc je suis, cogito ergo sum*) tétel a descartes-i gondolkodás leghíresebb eleme. Ez jelenti az egész descartes-i rendszer sarkpontját. Az előző lecke végén azt a kérdést tettük fel, hogy van-e olyan tudásunk, amely ellenáll a legradikálisabb szkeptikus argumentumnak, a gonosz démon hipotézisnek is. Descartes válasza az, hogy a *cogito ergo sum* tétel ilyen.

Az *Értekezés a módszerről* című művének 4. részében így fogalmazza ezt meg:

„De mindjárt azután láttam, hogy míg így mindent hibásnak akartam tartani, én, ki ezeket gondoltam, szükségképpen vagyok valami; észrevéven tehát, hogy ez az igazság: gondolkodom tehát vagyok – oly szilárd, oly biztos, hogy a szkeptikusok legtúlzottabb föltevései sem ingathatják meg, arra a meggyőződésre jutottam, hogy bátran elfogadhatom a filozófia amaz első érvének, amelyet kerestem” Descartes: *Értekezés a módszerről*, ford. Boros Gábor, Budapest, IKON, Matúra, 1992, 4. rész, 42-43. oldal.

A szkeptikus érvek célja, hogy elbizonytalanítsa minden meggyőződésünket és tudásunkat. A szkeptikus érvek az **ítéletfelfüggesztés** és **kétely** állapotát váltják ki az elmében. Ez az állapot a gondolkodás állapota, amelyhez elengedhetetlenül szükséges az **elme**, azaz a **gondolkodó dolog** (*res cogitans*). Elme nélkül, azaz gondolkodó dolog, vagy gondolkodó szubjektum nélkül nincsen sem gondolkodás, sem kételkedés. Tehát **ha valaki kételkedik: gondolkodik**. Ha pedig valaki gondolkodik, akkor kell legyen e gondolkodásnak alanya, azaz gondolkodó elme, gondolkodó alany, gondolkodó én. **Tehát ha gondolkodom, akkor létezniem kell**. Lehetetlen ugyanis úgy gondolkodni, hogy közben nem létezem. Így néz ki a descartes-i érv levezetése.

A *cogito ergo sum* az *Elmélkedések az első filozófiáról* 2. részében a gonosz démon hipotézis kapcsán így fogalmazódik meg:

„Téveessen csak meg amennyire tud, azt mégsem lesz képes elérni sohasem, hogy ameddig azt gondolom, vagyok valami, semmi se legyenek. Olyannyira, hogy [...]”

végül le kell szögezni: az 'én vagyok, én létezem' kijelentés – valahányszor kimondom, vagy elmémmel megragadom – szükségszerűen igaz." Descartes: *Elmélkedések az első filozófiáról*, második elmélkedés, Budapest, Atlantisz, 1996, ford. Boros Gábor, 34. oldal.

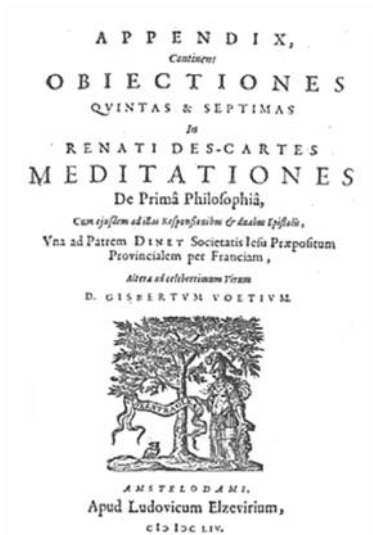
A *cogito ergo sum* válasz a gonosz démon hipotézisre: egy mindenható gonosz erő megteremthet engem úgy, hogy mindenben tévedjek, mert rosszul alkotta meg a megismerőképességemet. Ám **abban, hogy amikor gondolkodom, én magam létezem, nem tud megtéveszteni. Ahhoz ugyanis, hogy megtéveszzen, szüksége van rám.** Ha nem létezek, nem tud megtéveszteni. Ebből az következik, hogy a *cogito ergo sum* tétel kiállja a **legradikálisabb szkeptikus érv próbáját is.** Az önmagam létére vonatkozó tudás oly biztos és bizonyos, hogy szükségszerűen igaz tudásnak kell tekintenünk, amelyben soha nem tévedhetek.

A *cogito* jelentősége

A *cogito ergo sum* tétel Descartes szerint a filozófia nullpontja. A **legelső bizonyosság**, amelyből az evidenciára épülő gondolkodásnak ki kell indulnia. Ez mindenki személyes tapasztalata, ezért is van **első szám első személyben** megfogalmazva. Ezzel a tétellel Descartes valóban egy **új kezdetet** hozott létre a filozófiában. Ez a modern **szubjektum-filozófia** nyitánya, amely Descartes-tól, Kanton és Husserlen keresztül egészen a kortárs fenomenológiáig ér. Descartes-ot ezért is tekintjük a modernitás atyjának.

A *cogito* és az evidencia

A *cogito* a legevidensebb belátásunk, amelyet a legradikálisabb kétely sem ingathat meg. Descartes a 2. elmélkedésben alaposan megvizsgálja, mely az a képességünk, amely ehhez a belátáshoz hozzásegít bennünket. Ezt itt **világos és elkülönült (*clara et distincta*) megismerésnek** nevezi, ami lényegében megfelel az **intuitív belátásnak** és az **evidens megismerésnek**, amellyel már a matematikai módszer kapcsán találkoztunk. A *cogito* arra mutat, hogy az evidens belátás képessége az elmében talán még sincs rosszul beállítva, ahogy a gonosz démon hipotézis sugallja.

Látni kell azonban, hogy a *cogito* belátása **nem cáfolja meg a gonosz démon hipotézist**, csupán limitálja azt. Hiszen meglehet, hogy a

hipotetikus gonosz démon nem képes engem megtéveszteni azt illetően, hogy én létezem, ettől még minden másban

megtéveszthet. Ezért Descartes tovább vizsgálódik: van-e mód arra, hogy szigorúan a *cogito* bizonyosságára támaszkodva megcáfoljuk a gonosz démon hipotézist?

Az istenérv

Descartes-nak azt az eljárást követi, hogy **Isten** létét bizonyítja, akiről *clara et distincta* belátja, hogy létezik és **végtelenül tökéletes, ezért nem lehet csaló**. Az istenérv lényege, hogy minden gondolkodó elme, tehát az az én, akinek létét belátjuk a *cogito* által, **rendelkezik Isten ideájával**. Ez nem jelent mást, mint hogy mindenki érti ezt a kifejezést, hogy „Isten”. Ez az idea a végtelen tökéletességet fejezi ki. Felmerül a kérdés: honnan származik bennem a végtelen tökéletesség ideája? Ez a kérdés azért érdekes, mivel én magam-ról, a gondolkodó énről, bizonyosan tudom, hogy **tökéletlen vagyok**, hiszen kételkedem, nem vagyok az igaz tudás birtokában. **Hogyan lehet meg egy tökéletlen gondolkodó dologban a végtelen tökéletesség eszméje, fogalma, ideája?**

Az *Értekezés a módszerről* 4. részében Descartes így fogalmaz:

„Ezután arról elmélkedve, hogy kételkedem, tehát, hogy lényem nem egészen tökéletes – mert azt világosan láttam, hogy a megismerés nagyobb tökéletesség, mint a kételkedés - azt kérdeztem magamtól, hogyan jutottam egy nálam tökéletesebb dolog gondolatára, s evidens módon felismertem, hogy az csak olyan természetű dologtól származhat, amely valóban tökéletesebb nálam. [...] Olyan természetű dolog helyezte belém, amely valóban tökéletesebb nálam, sőt amelyben megvan mindaz a tökéletesség, amelyről csak ideám lehet, azaz, hogy egy szóval mondjam: amely Isten. [Következésképpen] szükségképpen léteznie kell valamely más, tökéletesebb lénynek is, amelytől függök, s amelytől kaptam mindazt, amim van.”
Descartes: *Értekezés a módszerről*, ford. Boros Gábor, Budapest, IKON, Matúra, 1992, 4. rész, 43-46. oldal.

Ez az istenérv a következő premisszákra épül: (1) megvan bennem Isten, azaz a vételen tökéletesség ideája, (2) mindannak, ami van, oka kell legyen, (3) egy dolog okának tökéletességi foka nem lehet alacsonyabb, mint maga a dolog. Ebből az következik, hogy én nem lehetek oka Isten ideájának (azaz nem találhattam ki azt), hiszen tökéletlenebb vagyok annál, mint amit ez az idea megjelenít a számomra. Ezért tőlem független forrásból kell származnia, mégpedig olyan forrásból, amelyben megvan ugyanaz a mértékű (azaz végtelen) tökéletesség, amelyet ez az idea magába zár.

Ugyanez formalizálva:

- (p1) Egy okozat realitása nem lehet nagyobb, mint okának realitása.
- (p2) Megvan bennem Isten ideája, amely a végtelenül tökéletes lét ideája.

- (p3) Isten ideájának a realitása, amely végtelen, sokkal nagyobb, mint az elmém realitása, amely véges.
- (k1) Isten ideája nem származhat tőlem, hanem csak Istentől magától.
- (k2) **Isten létezik.**

Az istenérv következményei

Figyeljük meg, hogy Descartes Isten létének bizonyítása során **nem hagyja el az elme területét**. Azaz semmi olyant nem használ az érvben, aminek a bizonyosságát a gonosz démon hipotézis megingathatná. Isten létét ugyanis az elmében meglévő ideából látja be, miközben azt bizonyítja, hogy (1) **az elmén kívül is van lét** és (2) **Isten, aki az elmén kívül van, nem csaló**, miként azt a gonosz démon hipotézis állítja. Itt a tiszta metafizika területén járunk, hiszen azt, hogy van elmén kívüli fizikai valóság, tér és anyag, majd csak ezt követően bizonyítja (a 6. elmélkedésben).

Azzal, hogy bebizonyítja, van Isten, aki tökéletes és mindennek teremtője, Descartes megcáfolja a gonosz démon hipotézist. Ezzel **visszanyerjük az evidens (*clara et distincta*) megismerésre vonatkozó bizalmunkat**. Az, amit evidens módon látunk be, szükségszerűen igaz. Ezzel Descartes metafizikai módon, a *cogito* és Isten létének belátásával megalapozza saját tudományos módszerét, amely az evidens belátás képességére épül.

Összefoglalás:

A descartes-i tudományos rendszer, amelyet a fa-metaforával illusztrál, és amelynek gyökerei a metafizika, két metafizikai pillérre épül, amelyek megalapozzák az evidens belátásaink igazságát: a gondolkodom tehát vagyok bizonyosságára, és arra az evidenciára, hogy Isten van, aki tökéletes és minden tőle származik, így nem csaphat be bennünket. Az evidens belátás képességére alapozott tudományos módszer tehát igaz módszere a megismerésnek.

Kérdések:

Miért áll ellen a *cogito* bizonyossága a gonosz démon hipotézisnek?

Miért nem cáfolja teljesen a *cogito* a gonosz démon hipotézist?

Milyen premisszákra épül a descartes-i istenérv?

Miért van szükség a módszer metafizikai megalapozására?

Miként képes megcáfolni az istenérv teljes mértékben a gonosz démon hipotézist?